

Herât'ta Tarım Faaliyetleri (X-XII. Yüzyıl)

Agriculture Activities in Herât (X-XII. Centuries)

ÖZET

Ortaçağ'da ekonomik faaliyetlerin temelini tarım, hayvancılık ve ticaret oluşturuyordu. Herât, Afganistan'ın batısında yer alan ve Herîrûd Nehri kıyısında kurulu bir şehirdi. Tarih boyunca Helenistik, Pers, Arap ve Türk gibi çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Şehrin stratejik konumu, onu Afganistan, Hindistan, İran ve Türkistan arasında bir geçit noktası haline getirmiştir. Ticaret yollarının dışında kalmasına rağmen, Herîrûd Nehri'nin verimli toprakları sayesinde Sâmânîler döneminde Horasan'ın en önemli şehirlerinden biri olmayı başarmıştır. Herât, geniş bir tarımsal üretim yelpazesıyla dikkat çeken bir yerleşim yeri idi. Şehrin havası ve su kaynaklarının zenginliği, bölgedeki tarımsal faaliyetlerin önemini artırmış, öyle ki yetiştirilen ürünlerin pek çoğu bölgeyle özdeşleşmiştir. Şehirdeki pazar ve çarşılarında çeşitli ürünler bulmak mümkündür. Üretilen ürünlerin fazlası, başta çevre yerleşim merkezleri olmak üzere, pek çok bölgeye ihraç edilmiştir. Hem kuru hem de sulu tarımın yaygın olduğu Herât'ta, yöneticiler tarımın gelişimine büyük önem vermiştir. Örneğin, Tâhirîler döneminde, yöneticilere çiftçilerle iyi ilişkiler kurmaları ve onları desteklemeleri gerektiği öğütlenmiştir. Bu çalışmada, Herât'ın Horasan Bölgesi'nde tarımsal açıdan neden bu kadar önemli bir yere sahip olduğunun sebepleri ve yetiştirilen tarım ürünlerini bütün yönleri ile incelemeyi hedeflemekteyiz. Bu nedenle bu çalışmamızda Herât şehrinin coğrafi sınırları, iklimi, nehirleri, sulama kanalları ve tarımsal faaliyetleri ele alınacaktır. Tüm bu bilgiler, dönemin coğrafyacıları, seyyahları ve tarihçilerinin eserlerine dayanarak sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Horasan, Herât, Sâmânîler, Tâhirîler, Tarım

ABSTRACT

In the Middle Ages, economic activities were based on agriculture, animal husbandry and trade. Herât was a city located in western Afghanistan on the banks of the Herîrûd River. Throughout its history, it was home to various civilizations such as Hellenistic, Persian, Arab and Turkish. The city's strategic location made it a gateway between Afghanistan, India, Iran and Turkestan. Despite being off the trade routes, the fertile soil of the Herîrûd River made it one of the most important cities in Khorasan during the Sâmânî period. Herât was notable for its wide range of agricultural production. The city's weather and the richness of its water resources increased the importance of agricultural activities in the region, so much so that many of the crops cultivated became synonymous with the region. A variety of products could be found in the city's markets and bazaars. The surplus produce was exported to many regions, especially to the surrounding settlements. In Herât, where both dry and irrigated agriculture was widespread, rulers attached great importance to the development of agriculture. For example, during the Tâhirîd period, rulers were advised to establish good relations with farmers and support them. In this study, we aim to examine the reasons why Herât had such an important place in the Khorasan region in terms of agriculture and the agricultural products grown in all aspects. For this reason, in this study, the geographical boundaries of the city of Herât, its climate, rivers, irrigation canals.

Keywords: Agriculture, Herat, Khurasan, Samanids, Tahirids

GİRİŞ

Afganistan'ın batısında yer alan ve tarihi kökenleri oldukça eskilere dayanan Horasan'ın önemli kentlerinden biri olan Herât, Herîrûd Nehri'nin kıyısında kurulmuş bir şehirdir. Antik İran'ın dini metinlerinden biri olan Avesta'da, Herât'a dair "Hera," "Heroyve," "Hariava," ve "Hariova" gibi farklı isimlere rastlanır. Arap kaynaklarında ise "Hare" veya "Harev," Yunan kaynaklarında da "Apela" adlarıyla anılmıştır (Hamevî, V, 1977: 396; Uslu, 1998: 215; Çerkezoğlu, 2023: 40; Şahin, 2013: 50; Bayındır, 2023: 1088). Bazı Ortaçağ eserlerinde ise Herât'ın Büyük İskender tarafından kurulduğu ya da yeniden imar edildiği belirtilmekte ve bu nedenle kentin adı "Aleksandra" olarak geçmektedir (Frye, 1996: 177). Ancak, İskender'den önce bölgede farklı kültürlerin varlık gösterdiği de bilinmektedir.

İslam dünyasında Herât, Büyük İskender'in ele geçirmesinden sonra, onun kurucu olarak kabul edildiği ve "Aria'daki İskender" şeklinde anıldığı bir şehir olmuştur (Togan, 1988: 429, Doğan ve Erkoç, 2022: 315; Bayındır, 2023: 1088). Bununla birlikte, bir başka görüş Hz. İsa'nın havarileri tarafından kurulduğu

Hidayet Kılınç¹
Sevim Kızmaz²

How to Cite This Article

Kılınç, H. & Kızmaz, S. (2025). "Herât'ta Tarım Faaliyetleri (X-XII. Yüzyıl)", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 11(3): 506-511. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15544661>

Arrival: 05 April 2025
Published: 30 May 2025

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Başöğretmen, Bahçelievler İlkokulu, MEB, Elazığ, Türkiye.

² Başöğretmen, Şahinkaya İlkokulu, MEB, Elazığ, Türkiye.

yönündedir. Ayrıca İslam inanışlarında da şehrin, Zulkarneyn tarafından inşa edildiği ifade edilmektedir (Şahin, 2023: 51).

Herât'ın, İpek Yolu üzerinde stratejik bir konuma sahip olması, şehre ticari anlamda büyük bir avantaj sağlamış ve Hindistan, Türkistan ile İran arasındaki ticaretin merkezlerinden biri haline gelmesine olanak tanımıştır. Bu konum, farklı kültürlerin etkileşimine ve ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Arkeolojik çalışmalar, Helenistik, Pers, Arap ve Türk kültürlerine ait birçok eserin günümüze ulaştığını göstermektedir. Bu eserler, Herât'ın tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaptığını ve zengin kültürel mirasının hala canlı olduğunu göstermektedir.

İslam coğrafyacılarının eserlerinde Herât, Horasan'ın taç şehri veya adeta büyüleyici bir çiçek bahçesi olarak tasvir edilmiştir. Doğal güzellikleri, ticaret potansiyeli ve tarihsel önemiyle Orta Asya'nın önde gelen merkezlerinden biri olarak kabul görmüştür (Orhan, 2019: 1-2; Bayındır, 2023: 1089).

Herât'ın Coğrafi Yapısı

Herât'ın Coğrafi Sınırları ve İklimi

Günümüzde Afganistan sınırları içinde yer alan Herât, Ortaçağ'da hem bölgenin hem de şehrin adıyla anılmıştır. Türkmenistan ile İran'ın sınırında bulunan bu bölge, Herî-rûd Nehri'nin çevresinde şekillenen verimli Herî-rûd Vadisi'nin batısında yer alır (34°-20' Kuzey, 62°-12' Doğu). Herât'ın kuzeyinde Badgis, doğusunda Sefid Kuh (Paropamisus) ve Gur, güneyinde Sistan ve batısında Herî-rûd Nehri bulunmaktadır (Kalkan, 2016: 17; Farmani, 2019: 13).

Deniz seviyesinden 1050 metre yükseklikte bulunan bu şehir, özellikle kuzeybatı yönünden gelen tehlikelere karşı savunmasız bir konumdadır (Barthold, 1930: 48; Şahin, 2013: 45-46). Bu durum şehrin tarih boyunca birçok saldırıya uğramasına neden olmuştur. Ancak Herât'ın stratejik önemi, bölgeyi güç mücadelelerinde vazgeçilmez bir konuma taşımıştır. Şehir, Afganistan, Hindistan, İran ve Türkistan'a açılan bir geçit olarak tarih boyunca kritik bir rol üstlenmiştir (Şahin, 2013: 46). Tarihçiler, Herât'ı "Horasan'ın kalbi", "Asya'nın anahtarı" ve "Afganistan'ın kapısı" olarak tanımlamışlardır. Herât, çöl ile ekilebilir araziler arasında bir geçiş noktasıdır. Bölge, Sistan Çölleri, Türkmen Stepleri, İran Platoları ve Hindikuş Dağları gibi farklı coğrafi alanların birleştiği bir noktada yer alır. Hindistan ile Çin'i birbirine bağlayan ana ticaret yolunda bulunan şehir, ticaret merkezleri açısından büyük bir öneme sahiptir. Eski Çağlarda Herât bölgesi, Avesta'da "Hariova" olarak geçmekte ve Herât Nehri'nin batı kısmını kapsamaktaydı (Şahin, 2013: 46).

Herât'ın iklimi yıl boyunca değişkenlik göstermektedir. Hava ne çok sıcak ne de çok soğuktur ve bir gün içerisindeki sıcaklık farkı 20 dereceyi bulabilir. Bölge genelinde düzensiz bir iklim ve yağış rejimi hakimdir. Bozkır iklimi özellikleri taşıyan Herât'ta kışlar ya dondurucu derecede soğuk ya da ılıman geçerken, yazlar oldukça sıcaktır; sıcaklık zaman zaman 40 dereceye ulaşabilmektedir. Yağışlar genellikle kış aylarında gerçekleşmekte olup yıllık yağış miktarı 250-300 metreküp civarındadır (Şahin, 2013: 47; Kalkan, 2016: 30). Şehirde yaz aylarında serinlik sağlayan kuzey rüzgârları, sıcak günlerde havaya ayrı bir güzellik katar (İsfizârî, 1338: II/12; Şahin, 2013: 212). Ortaçağ'da Herât'ı ziyaret eden ya da burada yaşayan pek çok kişi, şehrin su kaynakları ve temiz havasına dair övgülerde bulunmuştur (İsfizârî, 1338: II/12, 20; Tabîbî, 1989: 11; Şahin, 2013: 212).

Herât'ın Nehirleri ve Sulama Kanalları

X. yüzyıl Arap coğrafyacıları Herât civarındaki kanallar hakkında çeşitli sayılar vermiştir. Herât vadisini sulamak için Herât nehrinden birçok kanal açılmıştır. Bazıları aşağı, bazıları yukarı Herât şehri içindir. Herât'ın etrafındaki meyveli bölgelere sulama hizmeti vermek için yedi kanalın olduğu belirtilmiştir. Bu kanallar şunlardı: Berhuvi kanalı; Sandâsek nahiyelerini, Bârîşt kanalı; Hoşânî, Siyâvuşân kanalı; Mâlin ve Tizân nahiyelerini, Ezricân kanalı; Sûsân ve Kûkân nahiyelerini; Senfeger kanalı; Bûşenc sınırındaki Serahs nahiyelerini; Âncîr kanalı ise Herât'ı sulamaktaydı (Mukaddesi, 2015: 340; Strange, 2015: 497; Kalkan, 2016: 323-324).

İbn Havkal, bu sulama sistemine dair detaylı bilgiler vererek, Herât'ın su kaynaklarının Ribat-ı Kervan yakınlarından başladığını ve Gur sınırını aşarak birçok yerleşime kanallar vasıtasıyla ulaştığını aktarmaktadır. Örneğin, Vahuy Kanalı Sendusenk'e, Arest Kanalı ise Kûvâsan, Siyavuşan, Malin ve Tizan kasabalarına hizmet vermektedir. Azrican Kanalı Sûsan'a; Şekûkan Kanalı Şağle'ye; Kerağ Kanalı Kûken'e; Gûscan Kanalı Kûk'e; Kebk Kanalı Gutan ve Kerabkird'e; Sabğar Kanalı ise Bûşenc sınırındaki Sûhin'e su taşımaktadır. Ayrıca, Ercir Kanalı Herât şehrinin doğrudan su ihtiyacını karşılamaktadır (İbn Havkal, 1967: 438-439).

İstahri'ye göre, Gur bölgesinden Herât'a doğru birçok su kaynağı bulunmaktadır. Örneğin, Berhuvey Kanalı Sandasenk yönüne akar, Bâret Kanalı ise Kevaşan, Siyavuşan, Malin ve Tizan yerleşimlerine ulaşır. Kerâğ ve Azerbaycan nehirleri, sırasıyla Kûkân ve Sûsan'a su sağlarken, Fegar ve Gavsemân nehirleri çeşitli yerleşim bölgelerini beslemektedir (İstahri, 2015: 229; Kalkan, 2016: 325).

Bazı kaynaklarda, nehir sularının tuzlu olduğu için sınırlı kullanıldığı belirtilse de, bölgedeki yağmur suları ve dağlardan kanallara taşınan su, tarımsal sulama için etkili şekilde kullanılmıştır (Uslu, 1997: 28; Şahin, 2013: 217). Tâhiroğulları döneminde, Herât ve çevresinde açılan sulama kanalları ve bu dönemde oluşturulan sulama hukuku, İslam dünyasında sonraki dönemlere model olmuştur. Hatta bu konuda "Kanallar Kitabı" adlı bir eser yazılmıştır (Turan, 2010: 343; Şahin, 2013: 217).

Herât'ta, yer altı su kanallarına dayalı bir sulama sistemi de eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bazı kaynaklar bu sistemlerden bahsederken, diğerleri bu kanalları nehir olarak tanımlamışlardır. İncili Kanalı ve Malan Kanalı bu tür örnekler arasındadır (Şahin, 2013: 217).

Herât'ta Tarım Faaliyetleri

Tarım ve Yetiştirilen Ürünler

Ortaçağ'da ekonomiler genellikle toprağa dayalıydı ve bu durum toprak kullanımını oldukça önemli hale getirmişti. Toprak, ekonomik bir değer olmasının yanı sıra hukuki bir öneme de sahipti. Tarıma dayalı üretim, mülkiyet kavramını öne çıkararak toplumun yaşam biçimlerini ve davranışlarını şekillendirmiştir. Tarım faaliyetlerinin doğrudan toprak üzerinde gerçekleştiriliyor olması, bu faaliyeti diğer ekonomik aktivitelerden daha öncelikli hale getirmiştir (Arifoğlu, 2018: 140; Kılınç & Çelik, 2023: 289).

Horasan bölgesindeki yöneticilerin tarımı teşvik etmek amacıyla çiftçilere çeşitli destekler sağladıkları görülmektedir. Abbasiler döneminde de bu destekler devam etmiş ve halk, tarımsal üretimin artırılmasına yönelik yardımlardan faydalanmıştır. Bölgenin tarımsal potansiyeline dair bilinçli bir yaklaşımla hareket eden yöneticilerden Tâhir b. Hüseyin'in su sorununa hukuki bir çözüm arayışı bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Tâhirîler'den Abdullah'ın çiftçilerle ilgili şu sözü bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir: "Allah bizi onların eliyle besler, ağızlarıyla istikbal eder ve kendilerine kötü muamele edilmesini yasaklar." Ayrıca Abdullah b. Tâhir, emrindeki yöneticilere çiftçilere destek olmaları, onlara iyi davranmaları ve haksızlık yapmamaları konusunda öğütler vermiştir. Çiftçilere yapılan her türlü haksızlığı haram olarak görmüş ve bu anlayışı yöneticilere aşlamaya çalışmıştır (Kurt, 2002: 205; Pırlanta, 2010: 307; Pırlanta, 2013: 307; Kılınç & Çelik, 2023: 289).

Tarımın gelişiminde en önemli faktörlerden biri toprağın kalitesidir. Verimli bir toprak için ısı, nem ve kuruluk oranlarının dengeli olması gerekmektedir. Bu özelliklere sahip topraklar, "itidale kavuşmuş" olarak adlandırılır (Arifoğlu, 2018: 142). Horasan bölgesinin toprakları genellikle kahverengi ve podzolit türündedir. Dağlık alanlarda kireç bakımından zengin ve killi topraklar bulunurken, nehirlerden gelen tuzlu topraklar Deşt-i Kevir Çölü'nde birikmiştir ve bu nedenle çölün toprakları tuzlu bir yapıya sahiptir. Kahverengi topraklar platolarda yaygın olup, diğer bölgelerde gri, kırmızı ve kumluk toprak türleri görülmektedir. Alüvyonlu topraklar vadi ve ovalarda yer alırken, kumul ve çorak topraklar da bu alanlarda bulunmaktadır (İbn Havkal, 1967: 434; Arifoğlu, 2018: 142).

Horasan'ın bir parçası olan Herât şehri, eski çağlardan beri hem kuru hem de sulu tarımın yaygın bir şekilde yapıldığı bir yerleşim bölgesi olmuştur. Şehirde bol miktarda su taşıyan nehirlerin varlığı, tarımsal ürün çeşitliliğini ve miktarını artırmıştır. Ayrıca iklimin uygunluğu da bu çeşitliliğe katkı sağlamıştır (Farmani, 2019: 13). Herât'tan Belh'e doğru uzanan bölgelerde suyun yetersizliği sebebiyle tarım fakir koşullarda gerçekleştirilirken, Herât'a bağlı İsfizâr ve çevresindeki yerleşim bölgelerinde bol su kaynaklarının bulunması sulu tarımı mümkün kılmıştır. Su kaynaklarının az olduğu Esterebyân gibi yerlerde ise kuru tarım yaygın olmuştur (İstahri, 1967: 265-267; Hudûdü'l Âlem, 2020: 58-59; İbn Havkal, 1967: 237-439; Makdisî, 1877: 306-307; Arifoğlu, 2018: 148). Bağşûr bölgesinde ise tatlı kuyu sularıyla tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Yâkûtu el-Hamaevî, 1994: I/II, 294; Arifoğlu, 2018: 148).

Herât'a bağlı olan Bûşenc bölgesi ve buradaki Kufa, Cebelü'l-Fidda, Kuganabaz, Bûşt ve Cazevi yerleşim alanlarında tarımsal faaliyet sınırlı bir şekilde yapılırken; Bâdgîs bölgesinde yeterli arazi bulunmaması nedeniyle kuru ve düşük seviyede bir tarım görülmüştür (İstahri, 1927: 269; İbn Havkal, 1967: 441; Makdisî, 1877: 307-308; Arifoğlu, 2018: 148).

Ortaçağ'da Herât, Horasan'ın tahıl ambarı olarak bilinmiştir (İsfizârî, 1338: II/8; Şahin, 2013: 212). Yâkut, Moğol istilalarından önce Herât'ın refah içerisinde olduğunu ve bölgenin verimli bir memleket olarak

değerlendirildiğini belirtmiştir. Bu ifadeyi destekleyen bir diğer isim Kazvîni'dir. Ayrıca Kazvîni, Herât'ta su yerine rüzgârla çalışan değirmenlerin yaygın olduğunu ifade etmiştir (Strange, 2015: 496).

Herât şehri, ticaret yollarının dışında kalmış olmasına rağmen Herî-rûd Nehri'nin verimli toprakları sayesinde Sâmanoğulları döneminde Horasan'ın en önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır (Barthold, 2005: 225). Bu dönemde Herât ve çevresi, özellikle pirinç tarımıyla dikkat çekmekteydi. Şehrin önemli beldelerinden biri olan Mârâbâd'da pirinç üretimi yüksek seviyelerde gerçekleştirilmekteydi. Bu bölgede elde edilen pirinç, Herât'ın ihtiyacını karşılamaktan fazlasını üretmiş ve fazlalık çevredeki yerleşim yerlerine, en çok da Belh'e gönderilmiştir (İstahrî, 1967: 267; İbn Havkal, 1967: 444; Strange, 2015: 504; Yörükân, 2004: 145-146).

Hudûdu'l-Âlem'de Herât'ın tarımsal verimliliği ve bolluğu dikkat çekmiştir. Mervurrûz'a doğru giden yolda bulunan Kenc, Beben, Bâğşûr ve Keyf gibi yerleşim yerlerinde uygun iklim koşulları, tarımın etkili bir şekilde yapılmasına imkân sağlamıştır. Bâğşûr'da akarsuların bolluğu sayesinde sulu tarım yapılırken, kuru hububat tarımı da büyük bir öneme sahipti (Hudûdu'l-Âlem, 2020: 59; Arifoğlu, 2018: 148).

Horasan bölgesinde yetiştirilen bazı ürünler, bölgeyle özdeşleşmiş ve Horasan adıyla anılmıştır. Bu ürünlerin başında üzüm gelir. Herât'ta yetiştirilen üzüm çeşitleriyle ilgili Ortaçağ kaynaklarında 120 çeşitten bahsedilmektedir. Özellikle Parniyan ve Kalincarî türleri, şeker oranı ve lezzet açısından öne çıkmış ve dünyada başka bir yerde yetişmediği belirtilmiştir. Emir Timur'un Herât kuşatması sırasında bağları tahrip ettiği de kaynaklarda yer almaktadır (Şahin, 2013: 213). Herât bölgesinde merkezden sonra en büyük şehirler Kerûh ve Evfe'dir. Kerûh'ta "kişmiş" (üzüm) ve Irak ile diğer memleketlere götürülen "zebib-i Tâifi" (üzüm şerbeti) yetiştirdi (İbn Havkal, 1967: 441; Yörükân, 2004: 145; Strange, 2015: 497-498). Siyavuş'un üzümünün çeşidi bol, kalitesi yüksek ve hem de verimi çoktu (İsfizârî, 1338: 1/84). Ayrıca Kerûh'tan bütün komşu bölgeler ve şehirlere büyük miktarda kayısı ve kuru üzüm ihraç ediliyordu ((Strange, 2015: 497-498).

Herât bağcılık açısından oldukça zengin bir bölgeydi ve üzüm yetiştiriciliği sadece merkezde değil Bâdgis gibi çevre yerleşimlerde de yapılmaktaydı. Üzüm haricinde, Zâve bölgesinde tahıl, ipek ve pamuk üretimi yaygındı (Piyadeoğlu, 2012: 180-181).

Büşenc şehri ise kavun ve üzüm üretimiyle öne çıkmıştır. Kaynaklarda bu bölgede 105 farklı kavun çeşidi yetiştirildiği belirtilmiştir. Bahçe tarımı açısından gelişmiş olan Büşenc'de ayrıca servi ağacı yetiştiriciliği yapılmış ve kerestesi başka bölgelere gönderilmiştir. Büşenc ayrıca Hayrûce adı verilen bir bitkiye ev sahipliği yapmıştır. Güle benzeyen bu bitki, şubat ayında suda bekletilerek mart ayında dikilmekte ve hoş kokusu ile dikkat çekmekteydi (İbn Havkal, 1967: 441; Yörükân, 2004: 146; Strange, 2015: 498; Şahin, 2013: 213).

Herât bölgesinde pamuk, incir, nar, kavun, üzüm ve buğday gibi ürünlerin yanı sıra ceviz ve badem üretimi de yapılmıştır (İsfizârî, 1338: II/7, 12; İbn Havkal, 1967: 443). Badgîs bölgesinde tarım, yağmur sularının birikintileriyle gerçekleştirilmiş ve bu bölgede şamfıstığı ormanları dikkat çekmiştir. Bu ormanlardan elde edilen ürünler civar bölgelere satılmıştır (Strange, 2015: 503; Şahin, 2013: 213).

Ortaçağ'da Herât'ın kavunları oldukça meşhurdur ve bu bölgede elliden fazla kavun çeşidi yetiştirilmekteydi. Kurutulan kavunlar, kavunun yetişmediği dönemlerde tüketilmekteydi (İsfizârî, 1338: II/7, 12; Boyle, 2001: 502; Şahin, 2013: 212).

İsfizârî; Merv'den söz ederken Herât halkının yiyecek ve giyeceğinin Merv'den sağlandığını, buranın topraklarının bire yüz verecek kadar verimli olduğundan bahsetmiştir (Aka, 2000: 125). İsfizârî'nin bunu söylediği dönemde Herât Timuruların başkentidir ve nüfusu kalabalıktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus Herât'ta çok çeşitli ürünlerin bol miktarda yetiştirilmiş olmasına rağmen nüfus yoğunluğundan dolayı diğer şehirler ve bölgelerden buraya, yiyecek ve giyecek getirilip satılmaktaydı. Pamuklu eşyalar, dişbudak ve benzeri ağaçlardan sızan koyu tatlımsı madde manna ve üzüm şurubu üretilirdi (Hudûdu'l-Âlem, 2020: 58).

Ortaçağ'da Herât bölgesinde buğday, arpa ve pirinç üretimi diğer ürünlere kıyasla daha sınırlıydı. Buna karşın fasulye, mercimek ve karpuz gibi ürünler oldukça fazla yetiştirilmekteydi. Meyve bahçelerinde ise elma, ayva, nar, vişne, incir, karadut ve şamfıstığı gibi ürünler bol miktarda üretiliyordu (Subtenly, 2007: 119; Şahin, 2013: 214). Ayrıca bu dönemde hibrit tohumlar kullanılmakta, sulama ve meteorolojik olaylar büyük bir dikkatle takip edilmekteydi. Sebze çeşitleri arasında ıspanak, pırasa, lahanası, turp, soğan ve sarımsak gibi ürünlerin yanı sıra hoş kokulu bitkiler ve asma, bölgedeki yaygın tarım ürünleri arasındaydı (Subtenly, 2007: 119; Şahin, 2013: 214). Herât bölgesi, endüstriyel tarımda da öne çıkmış ve kökboyası, çivit otu, kına ağacı ile kendir gibi ürünler yetiştirilmiştir. Ayrıca güllerden çok çeşitli lezzetler ve ürünler hazırlanmış, bölge bu konuda ün kazanmıştır (Subtenly, 2007: 119; Şahin, 2013: 214). İsfizârî'nin Zerafşân adında bir bitkiden ve onun lezzetli meyvelerinden bahsettiği de kaynaklarda yer almaktadır (İsfizârî, 1338: 1/328; Şahin, 2013: 214).

Herât şehrinin yakacak ihtiyacının bir bölümü, güneyindeki çalılıklardan karşılanmaktaydı (Barthold, 2005: 224-225; Şahin, 2013: 214). Badgîs bölgesi ise serin iklimi ve bol yağışları ile büyük ormanlara sahipti. Herât'ın kereste ve yakacak ihtiyacının büyük bir kısmı bu bölgeden sağlanmaktaydı (İsfizârî, 1338: 1/133-134; Aka, 2005: 67; Aka, 2000: 131; Şahin, 2013: 214).

Bûşenc ise servi ağaçlarıyla ünlüydü ve bu ağaçlardan elde edilen ürünler diğer bölgelere de satılmaktaydı (İbn Havkal, 1967: 440). İsfizar'da, "Ar ar" olarak bilinen bir ağacın yetiştiği belirtilmiştir. Bölge halkı tarafından "nacu" adıyla bilinen bu dayanıklı ağaç, sedir veya dağ servisi türüne ait olabileceği düşünülmektedir (Şahin, 2013: 214).

Herât bölgesinde şehirlerin ödedikleri vergilere bakıldığında, bölgenin tarımsal üretim açısından ne kadar önemli bir yere sahip olduğu daha net anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Tarihi boyunca Herât, Horasan'ın önde gelen yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Şehrin stratejik konumu, Afganistan, Hindistan, İran ve Türkistan'a açılan bir kapı olarak önem taşımaktaydı. Geçmişte Hindistan'ın anahtarı Afganistan, Afganistan'ın anahtarı ise Herât olarak görülmüştür. Tarihçiler şehri; Horasan'ın kalbi, Asya'nın anahtarı ve Afganistan'ın kapısı olarak tanımlamıştır. Ortaçağ'da Herât'ta yaşayanlar, şehrin havası ve suyunun güzelliğinden söz etmişlerdir. Bölgede bulunan nehirler ve sulama kanalları, tarımın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Kuru ve sulu tarım yaygın olarak yapılırken, yöneticilerin çiftçileri desteklemesi ve koruması, tarımsal üretimi artıran faktörler arasında olmuştur.

Herât, ticaret yollarının dışında yer almasına rağmen tarım, bölgenin en önemli geçim kaynaklarından biri olmuştur. Herât ve çevresindeki şehirlerde üretilen fazla tarım ürünleri, çevre bölgelere ihraç edilmiştir. Ortaçağ'da Horasan'ın tahıl ambarı olarak bilinen bu bölgede, bazı ürünler yalnızca Horasan'a özgü hale gelmiş ve Horasan adıyla anılmıştır.

KAYNAKÇA

Aka, İ. (2000). Timur ve Devleti, TTK, Ankara.

Aka, İ. (2005). "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Timurlularda Ziraî ve Ticarî Faaliyetler", Makaleler 1, Berikan Yayınları, s. 57-69.

Arifoğlu, Yunus (2018). "Horasanda Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri (8-10. Y.Y.)", Tarih ve Gelecek Dergisi, 4(3), s. 139-161.

Barthold, W. (1930). *Historica-Geographical Survey of Iran*, Princeton, New Jersey.

Barthold, W. (2005). "Herât ve Herîrüd Boyu", (Çev. İsmail Aka), (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), Makaleler 3, Berikan Yayınları, s. 221-236.

Bayındır, A. (2023). "Afganistan'da Üç Şehir: Kâbil, Herat, Gazne", Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 1, s. 1082-1096.

Çerkezoğlu, S. (2023). *Afganistan'ın Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gaziantep.

Doğan, O. & Erkoç, M. (2022). "Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Türkistan Şehirleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), s. 306-323.

Farmani, N. (2019). *İslam Medeniyetinde Herât (İlmi ve Kültürel Açıdan)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Frye, R., N. (1996). "Harât", *The Encyclopaedia of Islam*, (3), 177-178, London.

Hamevî, Y. A. (1977). *Mu'cemû'l-buldân*, I-V, Darû Sadîr.

Hudûdü'l Âlem, (2020). *Mine'l-Meşrik ,le'l-Magrib*, (Çev: Abdullah D.-Murat A.), Ayışığıkitapları, İstanbul.

İbn Havkal, (1967). *Suretü'l -Arz*, Leiden.

İsfizârî, (1338). *Ravzâtü'l- Cennât fi Evsaf-ı Medineti Herât*, (Tashih Muhammed Kâzım İmam), C. II, Tahran.

İstahrî, (1927). *el-Mesâlik ve'l Memâlik*, Leiden.

İstahrî, (2015). *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat A.), Ayışığıkitapları, İstanbul.

- Kalkan, T. (2016). Herât Ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası (Mirza Şâhruh Dönemi), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kılınç A. & Çelik M. (2023). Nişâbûr'da Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri (X-XII. Yüzyıl), Türk Kamu Yönetimi Dergisi, 4(2), s. 284-293.
- Kurt, H. (2002). Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Kurt, H. (2010). "Tâhir b. Hüseyin", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (39), 399-400, İstanbul.
- Makdîsî (1877). Ahsenü't -Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm, (Nşr. De Goeje), Leiden.
- Mukaddesî (2015). Ahsenü't-Takâsîm, (Çev. ve Notlar Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Orhan, T. (2019). XIX. Yüzyılda Herât, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Pırlanta, İ. (2010). Fethinden Sâ mânîler Döneminin Sonuna Kadar Nişabur, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Pırlanta, İ. (2013). Orta Çağ'ın İncisi Nişabur, Hikmet Yayınevi, İstanbul.
- Piyadeoğlu, C. (2012). Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul.
- Strange, G. L. (2015). Doğu Hilafetinin Memleketleri, (Ter: Adnan E.-Cengiz T.), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Subtenly, E. M. (2007). Timurids in Transition, Cophright USA.
- Şahin, M. (2013). Orta Çağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar 961-1507), Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat.
- Şahin, M. (2013). Orta Çağ'da Herât Bölgesinde Tarım, Tarımsal Sulama ve Sulama Hukuku, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 50, s. 211-223.
- Tabîbî, A. (1989). Târîh-i Muhtasâr-ı Herât Ahd-ı Timuriyân, Tahran.
- Turan, O. (2010). Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Togan, Z. V. (1988). "Herât", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (5), 429-442, İstanbul
- Uslu, R. (1997). Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Uslu, R. (1998). "Herât", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (17), 215-218, İstanbul.
- Usta, A. (2003). Sâ mânîler Devletinin Siyasî ve Kültürel Tarihi (943-1005), Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Usta, A. (2013). Türklerin İslamlaşma Serüveni, Yeditepe yay. İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1988). "Abdullah b. Tâhir", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (1): 137-138, İstanbul.
- Yörükân, Y. (2004). Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler, (Notlarla Yayına Haz. Mehmet Ş., Ali E., Süleyman Ö., Tahsin K.), Gelenek Yayıncılık, İstanbul.